

LUNDS UNIVERSITET

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Varför vaka?

Om natt, vakande och sömn i Vita Antonii

Karina Milton

Höstterminen 2012

Teologi: Examensarbete för kandidatexamen

TEOK52, 15 hp

Handledare: Thomas Arentzen

Examinator: Samuel Rubenson

Abstract

Uppsatsen är en litteraturstudie, där den centrala frågan är vilken betydelse natten, vakandet och sömnen har i den undersökta texten, Vita Antonii. I undersökningen har texter som berör ämnet, valts ur vitan och analyserats vidare. Dessa visar att natten har en speciell betydelse eftersom det var då Antonios bekämpade sina frestelser och demoner. Erfarenheterna av detta utgör innehållet i de undervisande tal som Athanasios tillskriver Antonios i texten. Hans kamp mot demonerna förutsatte bön och vakande. Vakandet i sig var inte det viktiga utan en del av hans asketiska livsstil där kroppens välmåga skulle underställas själens välmåga. Det var en övning i att bli herre över sin egen kropp, utan vilket det var omöjligt att nå fram till själen. Kroppens vakande motsvaras av själens vaksamhet som innebar ständig bön och kontakt med Gud. Trots vitans betoning på den asketiska livsstilen, var sömnen en naturlig del av livet; Athanasios ansåg att askesen inte fick överdrivas.

Sökord: Antonios, Athanasios, askes, vakande, natt, sömn

Innehåll

1. Inledning.....	1
1.1 Syfte och frågeställning.....	1
1.2 Källmaterial och metod.....	2
1.3 Forskningsläge.....	3
1.4 Kontext: Historisk bakgrund	5
1.4.1 Athanasios.....	5
1.4.2 Kontext: Vita Antoniis betydelse.....	6
1.4.3 Kontext: Ett sammandrag av Antonios liv.....	7
2. Undersökning.....	8
2.1 Nattens betydelse	8
2.1.1 Inledning.....	8
2.1.2 Munken, öknen och tiden.....	9
2.1.3 Natten som frestelsens tid.....	11
2.1.4 Natten som demonernas tid.....	12
2.1.5 Natten som börens tid.....	16
2.2 Vakande	18
2.2.1 Inledning.....	18
2.2.2 Vakande: en kroppslig, asketisk övning.....	19
2.2.3 Vaksamhet: en själens övning.....	25
2.2.4 Askens och det paradisiska tillståndet.....	27
2.3 Sömn.....	29
3. Avslutning.....	32
4. Litteratur.....	35
4.1 Primära källor.....	35
4.2 Sekundära källor.....	35

1. Inledning

Den mänskliga kroppen är föremål för ett antal regler och traditioner i de stora världsreligionerna. Hur vi handskas med våra kroppar är livsviktigt och för med sig i bästa fall gudomlig välgång eller i värsta fall ett evigt straff, beroende på vilken religion vi rör oss i och hur vi lyckas med uppdraget *att leva*.

Den kristna religionen är kanske inte i första hand förknippad med regler om kroppen, såsom diet- och sexualregler, tvagningar eller dylikt, även om Nya testamentet, särskilt breven, tar upp olika aspekter som har med kroppen att göra. I allmänhet uppfattar vi gärna den kristna tron i mer abstrakta termer än att den handlar om något så materiellt som kroppen.

Denna syn tycks dock vara en modern uppfattning. Den tidiga kristna litteraturen visar på ett helt annat förhållande mellan tron och den mänskliga kroppen. Under de första århundradena verkar kroppen ha varit ett stort och viktigt ämne, vilket ökenlitteraturen ger oss åtskilliga exempel på.

En pärla i denna litteratur handlar om munken Antonios och hans liv i enskildhet utan egendom, i fastande, bön och sexuell avhållsamhet. Men också i vakande. Varför? Fastans hälsosamma fördelar är kända, men att trötta ut sin kropp och neka den vila verkar vara ren misshandel av den. Kronisk sömnbrist lär vara skadligt för hälsan i flera avseenden, människor som upplever det ofrivilligt ser det i varje fall som en stor plåga.

Det är detta *varför* jag nu vill undersöka närmare.

1.1 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att undersöka vilken funktion natten, vakandet och sömnen har i den asketiska livsstilen såsom det beskrivs främst i *Antonios liv* av Athanasios. För att förstå bakgrunden till mitt syfte vill jag påpeka några saker.

Denna biografi handlar i stor utsträckning om munken Antonios kamp mot de demoner som gång på gång ansatte honom, men författaren Athanasios uttrycker att han har två utmejslade mål med sin berättelse. Det första, som finns att läsa i prologen, är att ge munkarna en förebild i det asketiska livet. Det andra målet¹ finns alldeles i slutet av boken: att grekerna skulle bli överbevisade om att demonerna, som de anser vara gudar, inte är det. Boken har således två motpoler, dels Antonios, som kämpar mot

¹ Kanske är detta ett minst lika viktigt mål än det som från början tycks vara det huvudsakliga syftet med boken, med tanke på biskop Athanasios kamp för ortodoxin, mot den egyptiska religionen och mot den grekiska filosofin.

demonerna och därmed utgör en idealbild, och dels demonerna, som förhindrar både honom och andra munkar att leva det liv de ville leva. Bokens tvåfaldiga mål ger mig två hypoteser. Den första hypotesen är att Antonios kamp mot demonerna handlar om att bevisa den kristna trons överlägsenhet gentemot den pagana religionen. Eftersom denna kamp skedde nattetid, får natten en speciell betydelse för berättelsen. Jag vill undersöka närmare detta förhållande mellan natten och demonerna. Varför hör natten ihop med demonerna?

Att Antonios var ett exempel för andra, hade sin grund i hans asketiska liv. En viktig del av detta liv var att vaka. Min andra hypotes är att vakandet är viktigt för att Antonios skulle kunna fungera som ett exempel för andra. Frågan jag ställer är: Varför är vakandet en så viktig del av askesen? Vidare undersökningsfrågor är: Vad gör munken när han vakar och vad gör vakandet med munken? Slutligen undersöker jag hur sömnen förhåller sig till det asketiska livet och varför drömmarna, mot förmodan med tanke på den kulturella och religiösa bakgrunden, inte har sin givna roll i Athanasios berättelse. Mot denna bakgrund kommer även Charles Metteers påstående att munkarna nedvärderade sömnen, att undersökas närmare.

1. 2 Källmaterial och metod

Denna uppsats är en litteraturstudie där Athanasios biografi *Antonios liv, Vita Antonii* (hädanefters VA), utgör det primära materialet. Boken är en beskrivning av en man vars liv skulle fungera som en förebild för de munkar som Athanasios skrev boken till. Samtidigt var den också en slags regel, som beskrevs och förklarades genom Antonios eget exempel (Harmless 2004, 8).

Under läsningen av *Antonios liv* har jag gjort ett urval av de delar som för mig har på något vis berört mitt ämne, vakandet, natten och sömnen. Texterna är hämtade från hela vitan, men huvudsakligen från kapitlen 3-30 (hela vitan består av 94 kapitel). Urvalet är gjort på basis av formuleringar i texten där ord som *natt*, *askes*, *vaka*, *vaksam* osv. förekommer eller där textsammanhanget pekar på samband med mitt ämnesområde. Dessa textavsnitt har jag sedan analyserat vidare och det är dessa jag citerar i uppsatsen. I viss mån har jag använt även andra texter som har sitt ursprung i den tidiga monastiska rörelsen, exempelvis *Ökenfäderna* av Palladios och *Ökenfädernas tänkespråk*. De illustrerar samma asketiska livsstil, samma ökenmiljö och samma teologiska tänkande som Antonios, även om de också representerar en mer organiserad monastisk rörelse. Urvalet är gjort på samma sätt som med vitan. Alla citat från *Antonios liv* kommer från den svenska översättningen av Tomas Hägg och Samuel Rubenson. Hänvisningarna är till bokens kapitel

samt sida. När jag använder Antonios som bokens subjekt, menar jag den litterära gestalten Antonios.

1. 3 Forskningsläge

Inom forskningslitteraturen finns det inget enskilt verk som fokuserar på mitt problemområde, utan uppgifterna måste hämtas från olika fält, det vill säga Antoniosforskning, från forskning om den tidiga monastiska rörelsen samt om asketism. Det finns dock en lång tradition av forskning som berör ovan nämnda områden.

Olika forskare har vid olika tidpunkter haft varierande syn på vad asketism är, varför den var en viktig del av det tidiga monastiska livet och vad den åstadkom i den enskildes liv. Resultaten visar allt från indignation och avsky inför det obegripliga självplågeri som asketismen verkade vara², till en mer (modern) nyanserad syn i och med att man har försökt att förstå och tolka den speciella kontext och spiritualitet som ökenasketerna levde i (Rubenson 2009, 272; Shaw 1998, 20).

Det finns inte heller någon standardtext från denna tid som behandlar asketismen som ett fenomen i sig, utan den ingår som ett led i det kristna tänkandet under denna period i kyrkohistorien (Krawiec 2000, 764). Även en allmänt godtagbar definition på vad asketism är, saknas.

De fenomen inom askesen som har fått mer uppmärksamhet bland forskare är fasta och sexuell avhållsamhet. Den senare aspekten har studerats av Elisabeth Clark i *Reading Renunciation : Asceticism and Scripture in Early Christianity* (1999) som speciellt har skrivit om hur man läste och tolkade skrifterna och hur man där fann klara motiv för en asketisk livsstil. Peter Brown tar upp kroppens betydelse och speciellt den sexuella avhållsamheten under de första århundradena av den kristna rörelsen i *The Body and Society* (1988). I kapitlet som handlar om Antonios, ställer han fastandet i relation till sexualiteten och menar att det var den stränga fastan som *de facto* gjorde att de sexuella frestelserna var av underordnad betydelse – en uthungrad människa har andra frestelser än sexuella. Fastandet som ett sätt att återerövra det paradisiska tillståndet är ett tema hos Teresa M. Shaw i *The Burden of the Flesh. Fasting and Sexuality in Early Christianity* (1998).

David Brakke har i *Demons and the Making of the Monk : Spiritual Combat in Early Christianity* (2006) skrivit om en viss aspekt av den monastiska askesen och spiritualiteten, nämligen striden mot demonerna. Denna kamp involverade munkens hela varelse, den riktade sig både utåt mot demoner som hade likheter med pagana gudar, men lika stor var kampen inåt, mot det onda som fanns inuti munken. Ofta var det denna kamp mot demonerna som tog sömnens plats i munkens liv. Brakke

2 Exempelvis Herbert Musurillo på 50-talet, E.R. Dodd på 60-talet

påpekar också likheten med martyrerna; munkarna var deras arvtagare.

Det visar sig att det ämne som jag vill ta upp i denna uppsats, nämligen betydelsen och funktionen av nattlig vaka som motsats till sömn, inte har tilldragit sig något större intresse som forskningsämne. Det nämns i förbigående, och knappast det, i de mer allmänna kapitlen hos flera av ovanstående författare.

Den enda som har intresserat sig för sömn och vaka är Charles Metteer. Han undersöker i sin artikel ”Distraction or Spiritual Discipline. The Role of Sleep in Early Egyptian Monasticism” (2008) om det finns ett samband mellan det kristna livet och sömnen och hur kan ett sådant samband se ut. Som material använder han det som har skrivits om ökenfäderna och -mödrarna, alltså en period efter Antonios, då munkväsendet hade blivit mer organiserat och kloster hade blivit till. Hans material har beröringspunkter med *Antonios liv*, men skiljer sig framför allt genom att där skildras olika extrema former av askes. Metteers slutsats är att sömnen värderades lågt av munkarna, eftersom det gjorde ett avbrott i munkens livs primära innehåll: att odla hjärtats renhet och dra sig närmare Gud. Överlag var deras ambition åt det andliga hållet på bekostnad av det materiella, att ta hand om kroppen. De vägrade låta de fysiska behoven komma före de andliga. Så allt som främjade den andliga utvecklingen var av värde; det kunde vara att man inte tillät sig att sova eller gjorde det obekvämt när man sov. I och för sig förstod de det omöjliga med att låta bli att sova, men gjorde ändå sina tappra försök. Den ena munken hittade på ett knep för att se hur länge han kunde gå utan sömn och den andra hittade på något annat som hjälpte honom och somliga utsatte sig själva för livsfara genom sina överdrivna asketiska försök. Vakandet associerades med dygden och sömnen med lättjan. En aspekt som Metteer understryker i sin artikel, är känslan för kommunalt liv; munkarna var måna om att leva på ett sätt som skulle främja det gemensamma på bekostnad av det individuella. Detta uttrycktes genom att hålla vigiliar i stället för att sova. Trots denna negativa syn på sömnen satte de stort värde på drömmarna.

Metteer anser (2008, 41) att Athanasios gick på tvären i sin uppfattning om behovet av sömn i och med att han betonade den inre vaksamheten, som för att kunna upprätthållas, kräver tillräckligt med sömn. Det är här min egen undersökning kommer in. I den studerar jag Athanasios syn på sömn och vaka såsom den beskrivs i Antonios biografi.

När det gäller Antoniosforskningen, har autenticiteten i skildringen stått i fokus. I flera tidigare monografier behandlades frågan om det fanns en verklighet i den bild som Athanasios framlägger, och i så fall till vilken grad, men även nutida forskare såsom James Goehring ifrågasätter Athanasios som

författare i *Ascetics, Society, and the Desert. Studies in Early Egyptian Monasticism* (1998). Han gör det dels på grund av att det finns stora olikheter mellan den bild av Antonios som man får i hans vita och den som man får från andra källor. Även David Brakke anser i *Athanasios and the Politics of Asceticism* (1995) att det inte finns några säkra bevis på att Athanasios faktiskt träffade Antonios eller åtminstone gjorde han inte det ”ofta”, vilket han påstår i sitt företal i vitan. Derwas J. Chitty skriver i *The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire* (1966) att detta inte spelar någon egentlig roll – biografien speglar eremitliv som det kom att levas av munkarna i flera hundra år framöver. Vidare menar han att man får man hålla i minnet att både Athanasios och några av hans presumtiva läsare faktiskt kände Antonios. Bilden av Antonios har kompletterats av den forskning som Samuel Rubenson redogör för i *The letters of St. Antony. Origenist Theology, Monastic Tradition and the Making of a Saint* (1990).

1. 4 Kontext: Historisk bakgrund

1. 4. 1 Athanasios³

Athanasios (ca 296-373) var en av de mest betydelsefulla av sin tids kristna ledargestalter. Han föddes i Alexandria och fick en kristen bildning och blev tidigt biskopens i Alexandria protegé och diakon i kyrkan, som då var mycket splittrad. Redan tidigt tog han sida i en av tidens stora kontroverser, nämligen den arianska striden om Kristi ursprung och gudomlighet, om han var från början (Athanasios åsikt) eller om han är skapad av Gud senare (arianernas åsikt). Vid den ekumeniska synoden i Nicaea 325 var Athanasios med sin biskop en av de tongivande i formulerandet av trosbekännelsen och den anti-arianska linjen som synoden valde. När biskopen i Alexandria dog tre år senare, blev Athanasios hans efterträdare och förblev biskop i 45 år. Av dessa var han landsflykting i 17 år och kom tillbaka till Alexandria i omgångar. En av hans viktigaste uppgifter som biskop var att försöka ena den splittrade kyrkan i Egypten, vilket han också lyckades med under sin biskopstid. Men de metoder han valde för sina ändamål var ofta politiska drag, tidvis med våldsamma inslag, vilket gjorde honom både till en kontroversiell person och internationell politiker. Han anklagades till och med för mord, vilket han dock bestämt nekade. Genom dessa anklagelser ville hans fiender få bort honom från biskopsstolen. Som biskop reste han mycket i Egypten och Libyen och besökte bland annat olika eremiter och munkar som hade bosatt sig i öknen. Han knöt viktiga kontakter mellan kyrkan och munkarna.

Arianerna erkände sig inte besegrade av synoden i Nicaea utan fortsatte att vålla bekymmer för

3 Källor till kapitlet: Tergel 1994, passim; Harmless 2004, 87-114; Brakke 2000, 1102-1127.

biskopen. Allteftersom arianismens vågor gick högt eller lågt, fick Athanasios verka som biskop eller också tvingades han ta till flykten. En tid tillbringade han i Rom och hade då med sig munkar från Egypten, som introducerade den asketiska livsstilen till några aristokratiska kristna där. Under tiderna i landsflykt skrev han teologiska skrifter. År 346 kom han tillbaka till sin biskopsstad och blev varmt välkomnad av befolkningen. Han fick nu en tioårsperiod där då han hade ansenlig politisk makt. Under dessa år fortsatte arianerna sina försök att röja honom ur vägen och lyckades med hjälp av kejsaren att döma honom, vilket resulterade i att han greps under en gudstjänst. Under de följande årens exil i öknen författade han Vita Antonii. Ytterligare två gånger fick han lämna Alexandria och gå i exil innan han dog.

Athanasios litterära produktion innehåller, förutom ovannämnda vitan, brev, skrifter om asketism, om jungfrulighet samt exegetiska verk. Den stora teologiska frågan som sysselsatte honom var att förklara treenigheten, att Sonen var av samma väsen som Fadern, att han hade både gudomlig och mänsklig natur.

1.4.2 Kontext: Vita Antonii's betydelse

Athanasios skrev boken om Antonios liv under sin exil i öknen, vilket inträffade mellan åren 356 och 362 (Harmless 2004, 59). Han använde sin text för att porträttera den munk som mer än någon annan kom att förknippas med den tidiga klosterrörelsens framväxt. Den har vissa gemensamma drag med antikens litterära genrer (VA inledning, s. 16), men med de gammaltestamentliga citaten skiljer den sig markant från dessa. Den fungerade som polemik bland annat mot arianerna (Harmless 2004, 74). Vitan nådde stor spridning direkt och började en ny genre: kristen hagiografi (ibid., 60). Gregorios av Nazianzos anmärkte att boken fungerade som en klosterregel i form av en berättelse (ibid., 69).

Den översattes snabbt till latin och därefter började liknande biografier komma i en strid ström. Vitans betydelse illustreras av att det finns ett stort antal handskrifter på flera språk (VA inledning, s. 34). Speciellt klostren en lång tid framöver såg till att ha vitan i sitt bibliotek. En av de personer som blev starkt berörda av vitan, var den store teologen och kyrkofadern Augustinus (Harmless 2004, 97-98). Vitan ledde också till att det uppstod en ny typ av kult, textkult. Några relikier eller grav fanns inte att tillgå efter Antonios, så texten fick fungera som ett kultföremål i stället (Harmless 2004, 100).⁴

Förutom den biografiska berättelsen om Antonios upptas en ganska stor del av boken av undervisande tal som han ska ha hållit till munkarna. Dessa tal är inga teologiska utläggningar utan de

4 Antonios finns nämnd i flera andra verk också, bl a i Ökenfädernas tänkespråk och hans brev finns bevarade.

handlar om askes, demonerna och uppmaningar som rör det andliga livet i allmänhet. I sin prolog skriver Athanasios (VA prolog, s. 43) att han skrev boken till ”munkarna i främmande land”, som hade börjat tävla i att leva det liv som Antonios hade levt. Syftet med vitan, enligt Athanasios, är att berätta om Antonios liv som en förebild, och i slutordet (VA 94, 116) skriver han att vitan kan även läsas för hedningarna som evangelisation.

1.4.3 Kontext: Ett sammandrag av Antonios liv

Det finns ingen exakt uppgift att tillgå om Antonios födelseår, men troligtvis föddes han cirka 251 i Egypten och dog 356. Han var son till välbärgade, kristna föräldrar. Dessa dog när Antonios var ung och han ärvde dem. Omkring föräldrarnas död fick Antonios höra en evangelietext läsas där Jesus uppmanar den rika ynglingen att sälja allt han äger och följa honom. Antonios tog fasta på dessa ord och lydde dem, gav bort sin egendom och började som lärling hos olika eremiter i trakten där han bodde. Han lärde sig Bibeln utantill och läste texter ur minnet. Inspirerad av eremiterna bestämde han sig för att gå in helhjärtat i sin askes och i sig själv kombinera all den kunskap och erfarenhet han fått av andra.

Under den första fasen bodde han i närheten av sin hemby och följde en asketisk rutin som han själv hade bestämt sig för. Hans diet bestod av bröd, salt och vatten varannan dag eller mer sällan. På natten vakade han och bad. På dagen arbetade han med hantverk för sin försörjning.

Efter en tid gav han sig iväg från sin hemby och tog sig in i en gravkammare där han var avskuren från omvärlden i ensamhet. Vännerna kom med jämna mellanrum med bröd till honom. Nattetid kom demoner i olika skepnader och han bekämpade dem med bibelcitater och korstecken, men han engagerade sig också i dialog med dem. En natt blev han mycket svårt misshandlad av demonerna. Vännerna bar honom till en kyrka. När han väl hade vaknat till liv igen, gick han tillbaka till sin ensamhet och fortsatte sin askes.

Vid 35-års ålder flyttade Antonios ut i öknen och denna gång hittade han en befäst brunn att bo i de närmaste 20 åren. Vännerna vädjade sedan till honom att komma ut ur den isolering han levde i, och det gjorde Antonios. Då hade han också blivit en man i total jämvikt i sin själ, omärkt av någon askes. I området började även andra bosätta sig i hans närhet och det växte fram ett litet samhälle av munkar. Antonios blev tidigt en ledande gestalt bland dem och såg som sin uppgift att träna dem. Under denna fas höll han de tal som Athanasios återger i boken där han uppmuntrar munkarna och instruerar dem om hur de bäst kan bekämpa demonerna.

Antonios gav sig iväg till Alexandria när han fick höra om de omfattande förföljelserna mot de kristna, för att visa sitt stöd till martyrerna och för att om möjligt också själv få bli en av dem. Eftersom förföljelserna slutade, fick han det inte, utan hans martyrium skulle förbli hans dagliga asketiska övningar (Harmless 2004, 66).

Så småningom, på grund av att han inte fick vara i fred för de många människor som ständigt besökte honom, drog han sig ut längre in i öknen, till bergen, där han hittade en plats som han förälskade sig i och återigen isolerade han sig från andra och övade sin askes. Men även dit kom många som ville träffa denne nu ryktbare eremit. Han tog emot människor, botade sjuka, drev ut demoner, gav råd och hjälpte dem som behövde hans hjälp. Hans askes gav honom extraordinära gåvor, till exempel förmågan att se både vad som skulle hända i kyrkan i framtiden och andra händelser som utspelade sig på avlägsna platser. Ryktet om den märkliga mannen spred sig vida omkring. Hans inflytande ökade i proportion till hur långt ut i öknen han förflyttade sig (Goehring 1999, 83). Några grekiska filosofer hade fått höra talas om hans visdom och kom för att samtala med honom och självaste kejsare Konstantin skrev ett brev till honom vilket Antonios också besvarade.

Han slutade sina dagar i stillhet och gav två av sina munklärjungar i uppdrag att gräva en anonym grav åt honom när han kände att slutet var nära. Hans avskedstal finns också nedtecknat i boken. Han dog i en ålder av 105 år.

2. Undersökning

2.1 Nattens betydelse

2.1.1 Inledning

Natten har en speciell betydelse i vitan. I den första delen av den berättas om viktiga händelser som i de allra flesta fall inträffade nattetid. Dessa händelser kan indelas i tre kategorier. Först var det frestelser då Antonios egna tankar plågade och frestade honom när han fortfarande var ung asket. Sedan var det demoner som visade sig i olika gestalter och attackerade honom rent handgripligt. Efter denna andra period började demonerna komma med uppmaningar att han skulle göra det som i och för sig var rätt och riktigt. När de demoniska konfrontationerna sedan tog slut, tar också nattens berättelser slut och bokens fokus skiftar till dagen. Antonios hade kämpat sig igenom natten och som en slags belöning hade han fått olika gåvor av Gud och kunde utföra kraftgärningar.

För Antonios var natten en aktiv tid, inte i första hand en tid för vila. Denna insikt kom till honom tidigt i livet i och med att han under sin eremit-utbildning lade märke till och beundrade olika aspekter av askes hos sina läromästare: en vakade, en annan låg på bara marken och någon fastade (VA 4, 47). Förutom detta hade han redan fått lära sig ett av de viktigaste bibelorden för den tidiga monastiska rörelsen, nämligen att be ständigt.⁵ Detta kan tänkas ytterligare ha påverkat hans uppfattning om vad natten var till för. ”Han bad ständigt, eftersom han hade lärt sig att man skall be i ensamhet och utan avbrott (Matt. 6:6; 1 Thess.5:17).” (VA 3, 46). Ett ytterligare exempel på att natten är en tid av händelser och gärningar, inte vila, ger Antonios när han uppmanade munkarna att varje dag ”avlägga räkenskap för dagens och nattens gärningar” (VA 55, 89).

De viktigaste berättelserna handlar alltså om nattens händelser. Dessa är viktiga, eftersom Antonios fick sin lärdom om demonerna genom nattliga erfarenheter. I sina tal till munkarna är det just dessa erfarenheter – hur man besestrar demonerna, förblir i ”det naturliga tillståndet”, ren och alltid redo för sin himmelsfärd – som han vidarebefordrar till dem (VA34, 72). Natten var den temporala arenan och öknen den spatiala i denna strid mot demonerna som i mångt och mycket gav hans liv ett innehåll i det asketiska ökenlivet. Detta kan man ana genom att det är det nattliga som upptar en stor del av berättelsen, den riktigt lyser i vitan.

I detta kapitel tar jag först upp den speciella miljö där munkrörelsen började och dess inverkan på munkarnas uppfattning om tid. Sedan visar jag olika betydelser som natten hade, nämligen först att natten var en speciell tid för frestelser, sedan en kamp mot demoner och hur den därför också var en bödens tid.

2.1.2 Munken, öknen och tiden

Den yttre ramen i berättelsen är öknen. Dit tog sig Antonios själv som ung när hans andliga mentor inte ville följa med. Denna ödsliga plats utan civilisationens krav och tideräkning har även en viktig symbolisk mening i vitan. Forskare som James E. Goehring (1999, 40 f.) och Peter Brown (1988, 213-224) bland andra, tecknar öknen som dödens plats (i forna Egypten begravs de döda i öknen), steril och ogästvänlig som den är. Men den är också platsen där människan kan genomgå en förvandling från död till liv och återfå sitt paradiset, det döda landskapet kan bli en Guds stad, ett helt nytt samhälle.

Antonios färdades gradvis allt längre ut i öknen. Detta ser Neal Kelsey (1992, 139 ff.) som en

⁵ I annan munklitteratur, bl.a. hos Palladios, uppfattades det som att man skulle sova så litet som möjligt för att kunna be ständigt (Palladios, s. 126, 138)

progression från det bekanta, hembyn, till allt längre in i öknen och med det till ett helt annat liv, vilket han beskriver på följande sätt:

The increasing distance from his village also signifies an alternate social structure. Eventually the distance from the village becomes so great that an anti-world is created which stands diametrically opposed to the goals and concerns of village life. The stark contrast between the geography of the fertile Nile River Valley and the desert accentuates the notion of distance and establishes an even more severe boundary between Anthony's way of life and life in the village.

Öknen var inte endast en dödens plats, utan också en plats dit demonerna hade tagit sin tillflykt från städerna. Det var kyrkan som triumfatoriskt hade jagat dem på flykt (Chitty 1966, 6). Denna kyrkans tolkning stämmer väl överens med det egyptiska tänkandet att öknen var demonernas hemvist (Brakke 2006, 13). I vitan är öknen en dödens plats dit Antonios gick frivilligt för att visa att döden var besegrad, kampen mot de som befolkade öknen, demonerna, var redan vunnen genom Kristi seger. När öknen hade blivit munkarnas boplats, kom djävulen vid ett tillfälle till Antonios för att klaga över detta. Han hade förlorat sin gamla tillflyktsort till munkarna, hans hemvist var borta.

Jag för min del är numera kraftlös [...] Jag har inte längre någon plats, något vapen, någon stad. Överallt har det kommit kristna, nu är till och med öknen full av munkar. (VA 41, 77)

I öknen, borta från civilisationens krav och rutiner, var en munk fri från det vardagliga livets alla förpliktelser, vilket innebar att som eremit, som Antonios var för det mesta, hade han all tid i världen för sig själv. Det kan man märka i hans speciella förhållande till själva begreppet tiden, som Athanasios beskriver som oviktig i förhållande till ”längtan och beslutsamhet” (VA 7, 51). Han tänkte inte på tiden, utan började om på nytt varje dag. Den vanliga, mätbara tiden med sin dygnsrytm, var för Antonios inget att fästa sig vid. Med tanke på att munken var fri från de flesta andras dagliga förpliktelser, var det inte heller svårt i praktiken att hålla sig vaken nattetid och nicka av då och då under dagen i sin ensamhet. Natt eller dag var således samma sorts tidlösa tid, skillnaden var det yttre skiftandet av ljus och mörker.

The power makes the ascetic [...] hate worldly needs and bodily rest, and it is the power that makes it possible for the ascetic to “spend all his time in freedom”. (Rubenson 2009, 284)

Ömsom vakade han, ömsom sov han igenom nätterna. Natten hade sitt speciella innehåll och det som hände då var värt att notera, det var inte endast en tid som passerade tills det blev dag igen. Dagtid arbetade han med sina händer, exempelvis med korgflätning.

2. 1.3 Natten som frestelsens tid

Natten i början av Antonios asketiska liv var full av frestelser. Den första tiden upplevde han en saknad av det liv som han då nyligen hade lämnat, byn och sin syster, sin egendom och den sorglösa tillvaron som hade varit hans innan. Antonios kände sig frestad att gå tillbaka till det liv han hade lämnat. Denna i och för sig naturliga saknad använde djävulen för sina egna syften och Antonios uppfattade sin hemlängtan som en frestelse. Men hans starka tro, böner och fokusering på askesen hjälpte honom att stanna kvar. När inte denna frestelse bet på Antonios, beslöt sig djävulen att ta till ett starkare vapen än saknad, och rikta sig mot det mest privata, hans sexualitet.⁶

Fylld av stolthet över dem – [frestelserna] ty de är hans främsta försåt mot de unga – gick han till angrepp mot den unge mannen. Han störde honom nattetid och besvärade honom så svårt om dagen att också utomstående märkte den kamp som pågick mellan de två. Den ene ingav orena tankar, den andre tycktes rodna, men befäste sin kropp med tro, böner och fasta. (VA 5, 48)

För den unga man som Antonios var, var det sömnen som utgjorde en port för frestelserna. (Mer om detta i kapitel 4.) Så länge djävulen opererade i Antonios tankevärld, gjorde han det både på natten och på dagen, som här. Vi får se senare när djävulen blev mer konkret och kroppslig i sina handlingar och när Antonios fick börja slåss mot alla slags olika demoner, att dessa händelser tilldrog sig endast nattetid.

När Antonios inte gav med sig efter djävulens första nattliga försök, tog denne till hårdare med en ny metod och en ny frestelse:

Den arme djävulen nedlät sig rentav till att på natten förvandla sig till kvinna och efterlikna en sådan på alla vis bara för att lura Antonios. Men denne tog Kristus i hågen, tänkte på det adelskap som hade givits genom honom och på själens andliga del, och släckte därigenom den glöd som tänts på njutningens behag, men Antonios, som verkade fyllas av vrede och sorg, besinnade hotet om elden och om maskarnas gissel (Mk. 9:48)⁷. (VA 5, 48)

Tack vare att Antonios kunde tänka rätta tankar, tog han sig oskadd igenom. Frestelsen är alltså på detta stadium en felaktig tanke som kan bekämpas genom rätt tanke. Episoden med kvinnan kom att bli den första av många incidenter då djävulen frestade Antonios ”i lånta fjädrar”. Efter detta var det inte längre enbart genom att påverka Antonios tankar som djävulen kunde operera eftersom Antonios visste hur han skulle försvara sig. Dessutom hade Antonios redan fått honom i skamvrån: ”Allt detta lände

6 Den berättelse som följer i boken är enda gången som Athanasios tar upp ämnet kampen mot nattliga sexuella fantasier, något som i den övriga litteraturen från den tidiga monastiska rörelsen behandlas mer grundligt, till exempel av Palladios i *Ökenfäderna*.

7 Bibelreferensen lyder: ”där maskarna inte dör och elden inte släcks”.

fienden till skam. Han som ansåg sig lik Gud blev nu gjord till åtlöje av en yngling” (VA 5, 48). Denna period efterträddes av en mer fysisk kampens tid mellan djävulen och Antonios.

I den senare munklitteraturen finns det flera exempel på hur man uppfattade blöta drömmar och sexuella fantasier (Brown 1988, 231) som man lätt kan föreställa sig att det handlade om här. Dessa togs som ett bevis på att munken ännu inte hade nått särskilt långt i sin askes (Palladios, 95). Förutom den asketiska utvecklingen, hade sexuella fantasier en annan och kanske ännu allvarligare sida. Det visade nämligen att munken hade ett helt privat område i själen. Sådant passade inte för en munk vars liv skulle vara helt genomskinligt, den egna viljan helt underställd Guds och allt skulle vara uppenbart för andra. Först när de blöta drömmarna var slut kunde munken känna sig fri och ha ett helt öppet hjärta (Brown, 1988, 230).

2.1.4 Natten som demonernas tid

Natten var också en kuliss för demonerna. Då kom djävulen till Antonios i en andra omgång av prövningar, vilka blev betydligt allvarligare. Nu gällde det inte att bekämpa tankar, utan att helt fysiskt slåss mot demonerna i vilken skepnad de än visade sig. I sitt tal till munkarna pekade Antonios på det självklara med att demonerna kommer och att detta sker på natten: ”När demonerna alltså kommer till er nattetid och vill tala om framtiden eller säger” (VA 35, 72). Antonios talade om ett för munkarna bekant fenomen. Han undervisade dem om, inte *att* de kommer, för det visste munkarna redan, utan hur de skulle agera när detta skedde. I vitan läggs det stor vikt vid denna nattliga kamp mot demonerna, flera berättelser illustrerar hur det gick till, vad demonerna sade och gjorde, hur Antonios bemötte dem. Detta var innehållet i Antonios natt.

Denna envisa kamp mot demonerna är däremot inget som Metteer tar upp i sin artikel. För de något senare munkarna kom bönen i stället att vara den nattliga aktiviteten. Detta kan i viss mån få sin förklaring i att Athanasios ansåg, enligt Brakke (2006, 27), att Antonios var den stora förkämpan och de efterföljande munkarna inte skulle behöva engagera sig i samma demoniska strid, åtminstone inte i Egypten. Antonios fullbordade Kristi seger i Egypten. Kanske uppfattade dessa munkar saken på det sättet. Å andra sidan, om detta stämmer, är det svårt att se varför Athanasios till sådan grad beskrev Antonios engagemang i undervisningen om hur man kan bekämpa demonerna.

Följande två berättelser om kampen mot demonerna ger oss en bild som liknar en krigsscen, Antonios ensam och obehärdad mot en armé av demoner. Han är dock inte oförberedd, utan förstår att denna kamp är en del av hans asketiska liv. I den första (VA 8-9, s. 51-52) var fienden rasande över att

Antonios ”inom kort skulle uppfylla också öknen med sin askes” (ibid.,) så på natten kom en hel skara demoner för att kämpa emot honom. Han blev illa misshandlad, miste nästan livet och blev liggande ensam i natten, denna demonernas tid. När natten sedan blev till dag, hittade en vän honom och bar honom bort till kyrkan. Där låg Antonios till synes död. Men som motsats till demonernas natt, är dagen Guds tid. Det var på dagen som Antonios fick hjälp av vännen.

Genom Guds försyn – ty Herren förlorar inte ur sikte dem som sätter sitt hopp till honom – infann sig följande dag hans vän med bröd till honom. När han öppnade dörren såg han Antonios ligga på marken, liksom död. (VA 8, 52)

Det ville sig inte bättre än att de som följande natt skulle ha vakat över hans kropp, sov, alla utom vännen, som Antonios nu kallade till sig. Utan att väcka de sovande, bad Antonios att få bli buren tillbaka till den gravkammare som han hade gjort till sin boning. Där blev han åter liggande i natten och bad och förkunnade sin seger för djävulen. Den ena natten var kampen hård och det såg först ut som demonerna hade segrat, men när nästa natt kom, fick Antonios tillfälle att visa för dessa demoner att de inte hade sista ordet. Han vann en seger i deras territorium. Denna berättelse visar att Antonios var nära att duka under när hans fiender attackerade honom, men hur mycket de än försökte, var Guds makt större och demonerna måste ge upp. I stället för att dö en martyrdöd, besegrade Antonios demonerna.

Like the martyrs before him, Antony proves paradoxically to be powerful and triumphant when he is the most vulnerable: what should be his point of weakness, his flesh, is the site of his triumph. (Brakke 2006, 30)

I den andra berättelsen ser vi att demonerna inte skulle ge sig så lätt, utan kom igen.

Denna gång ställde demonerna till ett sådant larm nattetid att det verkade som om hela platsen skakade, och de tycktes bryta igenom kammarens fyra väggar och ta sig in genom dem förvandlade till vilddjur och kräldjur. Genast var platsen fylld av skenbilder av lejon, björnar, leoparder och tjurar, av ormar, huggormar och skorpioner och av vargar. Och var och en av dem rörde sig efter sin art: lejonet röt och beredde sig till attack, tjuren ville stångas, ormen krälade utan att nå fram, vargen tog sats men hölls tillbaka. Larvet från dem alla tillsammans var fruktansvärt och deras raseri vilt. (VA 9, 53)

Även denna gång utmanade och retade han dem att gå på ännu mera trots den smärta han upplevde och i vetskap om att de inte förmådde mera. Mitt i smärtan ” låg han där utan att darra, alltmer vaksam i själen” (VA 9, 53). Denna själens vaksamhet har jag anledning att återkomma till (kap. 2.2.3). Berättelsen slutar med att Antonios, sin vana trogen, tilltalade demonerna, påminde dem om att de

egentligen var helt maktlösa eftersom Gud beskyddar de sina, och så fick han se Guds hjälp komma till honom när taket öppnade sig och ljuset trängde igenom. Demonerna syntes plötsligt inte mera och Antonios smärta var borta, huset återställt och Antonios hade hört Guds röst och fått bekräftelse på att han var sedd i sin kamp. Demonerna skydde ljuset, vilket antagligen här innebar att det blev gryning. I vilket fall som helst, går inte ljuset, dagen, ihop med demonerna. De tillhör natten.

Som jag tidigare nämnt, kan Antonios liv i öknen indelas i två perioder. Först bodde han i en befäst brunn, men på grund av att han fick allt mindre tid för sin egen träning och det blev allt mer liv omkring honom, bestämde han sig för att bege sig ut till det inre av öknen. Detta var början till den andra ökenperioden. Dit färdades han ”tre dagar och tre nätter”⁸ (VA 49, 84). Efter den tiden fann han ett ställe som han omedelbart ”som av en gudomlig ingivelse” (VA 50, 84) blev förtjust i och han bestämde sig för att stanna där och odla upp en liten bit mark. Dit kom en natt demoner i form av vilda djur till Antonios, och de munkar som besökte honom blev varse hans kamp. De hörde oväsen och många rop, och då som av vapen. Berget där Antonios bodde såg ut att fyllas av vilddjur som han kämpade mot (VA 51, 85).

Vid ett annat tillfälle fick Antonios vara med om följande:

En natt när han vakade, sände denne [djävulen]vilddjur mot honom. Nästan alla hyenor i denna ödemark kom ut ur sina hålor och omringade honom där han stod. Var och en av dem spärrade upp gapet och hotade att bita honom, men han förstod att det var fiendens list och sade till dem alla:

'Om ni har makt över mig, är jag beredd att låta mig ätas av er. Men om ni har skickats fram av demonerna skall ni omedelbart dra er undan, för jag är Kristi tjänare.'

När Antonios sade detta, flydde de, träffade av ordet som av ett piskrapp. (VA 52, 86)

Texten låter påskina att det var riktiga djur som demonerna använde för sina ändamål, inte som tidigare, skenbilder av djur. Antonios utmanade hyenorna⁹ att äta honom. Men attacken förblev endast ett försök från demonernas sida eftersom Antonios identifierade sig inför demonerna som Kristi tjänare som besegrade situationen och de blev tvungna att ge sig. Demonerna tillhörde natten, de var den vilda öknens djur, men Antonios hade makt över dem. Det är intressant att demonerna använde sig av öknens vanliga vilda djur. Deras tanke var ju att få bort Antonios och munkarna från sina domäner och

8 Jag finner denna formulering intressant och ser en möjlig anspelning till Jesu död och uppståndelse. Det hade varit naturligare att påpeka att färden tog tre dagar, på natten färdades man kanske inte i öknen.

9 Brakke menar (2006, 31) att förekomsten av vilda djur har en djupare signifikans i berättelsen, dels på grund av de religiösa rötterna av Gamla Testamentet och dels för de tankarna till martyrskapet under förföljelserna – något som engagerade Antonios såtillvida att han var villig att själv bli en martyr. Vidare skriver Brakke att man i många gamla texter använde kampen mot vilda djur som en metafor för kampen för det goda.

då kunde det vara bra att de uppfattade de ”riktiga” farorna med öknen.

Demonerna gav sig inte trots att Antonios gång på gång bevisade för dem att Kristi seger var en seger över dem. De hittade på nya knep. De låtsades vara ljusets budbärare, vara på munkens sida och uppmuntra honom till att be; detta som var så centralt för munkarnas liv. I sitt tal till munkarna varnar han för sådant demoniskt beteende, eftersom det bara skulle få munken att ge upp och tycka att det asketiska livet var för svårt.¹⁰

När vi sover, väcker de [demonerna] oss till bön, och håller på med det i ett kör, så att de nästan inte tillåter oss att sova...Men vi ska inte lyssna till dem även om de väcker oss till bön... De vill få människor att känna avsmak för eremitlivet som något besvärligt och alltför tungt, och lägga hinder i vägen för dem som i trots mot demonerna praktiserar ett sådant liv. (VA. 25, 65f.)

I berättelserna ovan ser vi hur Athanasios målar ett inferno av natt, demoner, vilda djur och misshandel. Dessa omständigheter påminner om martyrernas. Denna period var också en tid då förföljelserna låg nära inpå i tiden. I en annan del av vitan påminner Athanasios läsaren om martyrerna och Antonios egen vilja att bli en av dem (VA 46, 81).

in Athanasius's presentation, the monk succeeds the martyr as the person on the front line in the conflict between Christ and Satan, between Christians and the demons. (Brakke 2006, 24)

Även om man kan se martyrmotivet, som Brakke gör, finns det i texten ingenting som uppmuntrar till martyrskap (Clark 1999, 24) eller att söka sig till en kamp mot demonerna, även för den goda sakens skull. Demonerna är en del av asketens liv, de kommer, vill jaga bort munken från det yttre som de har koloniserat, det vill säga öknen, och från det inre, den kamp för hjärtats renhet som munken så långt har uppnått.

Jag ser inte Antonios riktigt som en martyr som Brakke gör. Han står hela tiden på ett högre plan än demonerna, han förringar och till och med hånar dem och i sitt tal till munkarna betonar han det faktum att de inte behöver vara rädda för demonerna, eftersom de alla vet hur det blir i slutändan. Detta låter mera som en fas man måste ta sig igenom, ett test som måste genomgåas för att visa att man har lärt sig sin läxa än att verkligen stå inför döden som en martyr.

I slutet av boken skriver Athanasios att vitan kan läsas för hedningarna just för att berättelserna om hur Antonios bekämpade demonerna bevisar att de kristna har makt över dem.

¹⁰ Att bli väckt för att be kunde uppfattas alltså som en svår askes! Här skymtar Athanasios moderata inställning till sömn. Mer om detta i kap. 2.4.

De kristna kan bevisa att de [demonerna] inte är gudar, ja, de trampar på dem och driver dem på flykt, människoförförare och fördärvare som de är. (VA 94, 116)

Antonios kämpade alltså inte bara för sin egen skull eller för att hålla stånd, att inte låta demonerna återta den mark som de kristna hade erövrat från dem, den sterila öknen som de nu hade gjort till en Guds stad (VA 44, 80). Hans uppgift var också att visa på Kristi makt över demonerna först för munkarna, men också för grekerna och alla hedningarna. Den nattliga kampen mot demonerna skulle bevisa styrkan och kraften i den kristna tron och svagheten hos de pagana gudarna som grekerna tillbad.

I detta kapitel har vi sett att Antonios nattliga aktivitet bestod av att kämpa mot demonerna, vilket han gjorde både handgripligt och genom att bekänna sin tro. I den kampen fanns det en progression från först lockelsen att lämna det asketiska livet samt sexuell frestelse, sedan demonernas terrorhandlingar och som det sista stadiet, ett smickrande uppmanande från demonernas sida. Då kom de för att uppmuntra Antonios, citera Skriften, eller ge honom löften om olika saker (VA 39-40, s.76-77). När även detta stadium var passerat hade Antonios kämpat färdigt. Natten var besegrad, demonernas mark befolkades nu av munkar (VA 41, 77) och djävulen kände sig maktlös. Dagen grydde. Vitan skiftar fokus från att ha beskrivit nattliga aktiviteter och kamp till att beskriva en extraordinär man med speciella gåvor; händelserna utspelar sig nu på dagen. Som en markering av hans seger över demonerna, kunde han nu driva ut dem ur andra som kom till honom och ville ha hans hjälp. Berättelsens ram ändras från demonernas tid till Guds tid: Antonios, den asketiska kämpen, blev en ”läkare som Gud sänt till Egypten” (VA 87, 110).

2.1.5 Natten som bödens tid

För en munk var den ständiga bönen den allt annat överskuggande aktiviteten. Den skulle pågå natt och dag. Antonios fick lära sig detta tidigt, redan när han gick i lära hos olika eremiter: ”Han bad ständigt, eftersom han hade lärt sig att man ska be i ensamhet och utan avbrott (Matt. 6:6; 1Thess. 5:17).” (VA 3, 46). Ett antal gånger nämns det rent ut att det var just på natten som munkarna bad, men långt ifrån alltid. Att Antonios praktiserade den ständiga bönen även fortsättningsvis under sitt asketiska liv, framgår av att bönen också fick den avskilda verkan, för det står om honom att fienden blev maktlös av ”Antonios ständiga böner” (VA 5, 48).

Den nattliga bönen följde efter att något ovanligt hade hänt. Då hade han möjlighet att vara ensam, om det under dagen kom många till honom i olika ärenden. Vid ett tillfälle, efter att ha sett en märklig

syn, ”tillbringade han resten av dagen och hela natten i suckar och bön” (VA 65, 95). Kampen mot demonerna skedde uteslutande nattetid, de kom ju till Antonios i mörkret. Kanske var detta en anledning till att den andliga kampen även senare skulle föras på natten. Så ser det ut att vara vid ett annat tillfälle när en ung man kom till honom. Antonios vakade och bad hela natten. Mönstret med nattens kamp med demonerna och hur de flyr ljuset, fanns där redan när Antonios kämpade mot sina egna demoner.

Också en annan som var besatt av en demon, en förnäm ung man, kom till honom. Demonen var så otäck att den besatte själv inte visste att han var på väg till Antonios. Han till och med åt sin egen avföring. De som förde honom dit uppmanade Antonios att be för honom. Antonios, som hade medkänsla med den unge mannen, bad och vakade hela natten tillsammans med honom. I gryningen flög han plötsligt på Antonios och stötte till honom. De som hade kommit med honom blev upprörda, men Antonios sade: 'Bli inte arga på honom, för det är inte han själv utan demonen inne i honom' [...] I samma ögonblick som Antonios sade detta blev ynglingen frisk. När han nu hade kommit till sina sinnen förstod han var han befann sig, omfamnade den gamle och tackade Gud. (VA 64, 94)

Till munkarna gav Antonios samma råd som han själv hade fått i sin ungdom: ”Han manade dem att undfly fåfänga och ständigt be, att sjunga psalmer innan de somnade och efter det att de vaknat.” (VA 55, 88).

För många munkar i den tidiga klosterrörelsen blev den nattliga bönen ett tillfälle till att visa sin vilja för mer eller mindre extrem asketism. Exempel på vad munkarna kunde hitta på för att hålla sig vakna för att be, är talrika i ökenlitteraturen. De ville helst slippa sova helt och hållet, men eftersom detta inte går för sig, fann de ett alternativ i den gemensamma nattliga bönen och de började allt mer hålla vigilier tillsammans (Metteer 2008, 26). Antonios menade dock inte att bönen helt skulle ta sömnens plats. Som vi ser i citatet ovan, nämns både den ständiga bönen och sömnen i samma uppmaning.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att natten står för flera olika saker i vitan. Den utgör arenan för frestelser och demoner, vilket samtidigt innebär en kampens och börens tid för munken. Den viktigaste betydelsen är ändå den utveckling som vi ser att Antonios genomgick när han kämpade sig igenom demonernas territorium, vilket han gjorde både i det yttre när han vandrade allt längre in i öknen, men också inåt, med målet att nå hjärtats renhet.

Desert spirituality has at its root movement. It involves a physical journey from the city to the desert [...] This movement is mirrored in the interior life of the soul as the saint becomes closer to God, more sensitive to his leading, and more able to approach him. He leaves earth and enters heaven

through his asceticism. (Binns 1994, 239)

De insikter han fick, erövrade han i nattens skola, i kampen mot demonerna. Det var ju natten som var demonernas tid, som vi har sett. Utan dessa lärdomar hade han inte kunnat bli en förebild för munkarna. De tal som Athanasios tillskriver Antonios, är en självlärd mans erfarenheter; han uppmuntrade munkarna utifrån den kunskap han själv hade fått angående demoner. Eftersom han redan under sin livstid blev en viktig ledare för de munkar som befann sig i öknen, måste denna undervisning ha varit av stor vikt i dessa kretsar.

Han skulle bli prövad i allt (som Kristus) för att munkarna skulle kunna se att den kristna tron höll i kampen mot den pagana religionen, att det som från början var dödens plats kunde förvandlas till en Guds stad. All denna nattliga verksamhet förutsatte att han vakade. Vi ska nu undersöka vakandet mer ingående.

2.2 Vakande

2.2.1 Inledning

I vitan kan man inte läsa något större avsnitt om vakandet som ett fenomen i sig, utan endast som en oskiljbar del av det asketiska livet. Det hörde alltså samman med den ständiga bönen, avhållsamheten i fråga om egendom och sex, livet i ensamhet, fasta, samt den speciella dieten. I vissa avsnitt nämner Athanasios något mer detaljerat om vakandet¹¹, men oftast skriver han om askesen som en kollektiv term som då innefattar det jag nämnt här.

Munkarna efter Antonios särskilde ibland vakandet från de andra delarna av asketism och då kunde det bli just vakandet som man använde som ett mått på hur långt man hade nått i sin asketism (Metteer 2008, 10). Förutom att mäta sin andliga utveckling, fanns det flera skäl till att vaka. Enligt Charles Metteer (2008, 7) menade de för det första att odla en inre vaksamhet för Gud och att be oavbrutet, för det andra associerade de vakandet med att växa i dygden och sömnen med lättjan. För det tredje vakade de eftersom det främjade kommunittetsliv och de prioriterade livet tillsammans före ensamheten.

De två första tankarna är i linje med Athanasios, den sistnämnda är inte det, bland annat av den enkla anledningen att Antonios hellre var eremit än levde tillsammans med andra. Dessutom skriver Athanasios mycket litet om det gemensamma livet som munkarna tillsammans med Antonios levde. Han ger endast antydningar till det faktum att det vid tillfällena fanns andra omkring honom. När det

¹¹ De två grekiska verb som Athanasios använder, γρηγορέω och ἀγρυπνέω, båda översätts till svenska *att vaka* och båda har betydelsen att inte sova och att vara på sin vakt.

gäller det tredje, tycker jag inte att Athanasios behandlar sömn-lättja och vakande-dygd som någon dikotomi. Han talar i stället om kropp-själ och deras inbördes relation. I den relationen utgör vakandet en del, det är en kroppslig, asketisk övning för själens välbefinnande. I kapitlet *Vakande: en kroppslig, asketisk övning* studerar jag denna relation mer ingående. *Vaksamhet, en själens övning* handlar om den inre vakan, hjärtats vaka.

I vitan finns ytterligare en aspekt, även om den inte har en framträdande roll: vakande (och asketism) som en del av det paradisiska livet. Detta behandlar jag i *Askes och det paradisiska tillståndet*.

2.2.2 Vakande: en kroppslig, asketisk övning

”Askesen är en skola för anden”, skriver Rubenson (VA inledning, s.20) i sin inledning till vitan. Betoningen i vitan ligger i att beskriva hur den skolan rent praktiskt var utformad, vilka lärdomar Antonios skulle få och på vilket sätt han nådde fram till dem och hur han blev ett ideal för munkarna. Att vaka är en del av denna askesens skola, en kroppens övning som har som mål att anden skall växa och utvecklas.

Antonios började vaka i samband med en strängare askes i början av sitt munkliv. Att vaka var något han redan hade bekantat sig med hos andra eremiter.

Han ville nu vänja sig vid en strängare livsföring. Många förundrade sig, men själv bar han mödan allt lättare: den föresats han så länge hyst i sin själ hade skapat en god inriktning hos honom. Därför kunde han utveckla stor iver för att uppnå något som han hos andra blott funnit en antydan till. Således vakade han till den grad att han ofta kunde tillbringa hela natten utan sömn, och det väckte beundran att han gjorde detta inte en enstaka gång utan för det mesta. (VA 7, 50)

Vi får inte veta hur de eremiter gjorde, som Antonios hade träffat tidigare i sitt liv, men att han ville ”uppnå något som han hos andra blott funnit en *antydning* till” innebär att exempelvis vakandet inte var ett allmänt utbrett fenomen hos eremiterna. *Antydning*¹² och *således*¹³ kan också betyda att andra vakade litet men Antonios ville uppnå något mer än vad han hade sett hos andra; hans unga iver lyckas Athanasios verkligen förmedla till läsaren. Dessutom väckte detta beundran hos andra, vilket ytterligare tyder på att fenomenet inte var bekant eller praktiserat i samma utsträckning som Antonios gjorde. Det är intressant att Athanasios inte går in i några detaljer om hur mycket och när, då han presenterar dessa nya fakta om den strängare askesen. Det viktiga för honom här tycks vara att visa att Antonios inte var

12 μικράν πρόφασιν

13 γάρ

som andra och att detta var ett allmänt omdöme. Han var beundransvärd hos andra, men vilka dessa andra var, får vi inte veta. När Athanasios beskriver Antonios askes, sällar han sig till dessa andra. Det går att ana hans beundran i uttrycket *till den grad*¹⁴, så pass mycket att... Att vaka var alltså ett tecken på sann och eftersträvansvärd askes enligt Athanasios.

Vidare skriver Athanasios att ”han gjorde detta inte en enstaka gång utan för det mesta”. När han använder det vaga uttrycket *för det mesta*,¹⁵ kan det dels ange att det var hans vana och dels att det inte var en detalj som munkarna skulle fästa för mycket uppmärksamhet vid. Denna diffusa fras *för det mesta* kontrasterar dessutom tydligt mot det faktum att Athanasios ger fler detaljer om Antonios mathushållning; det tycks ha varit betydligt viktigare än vakandet. Att vaka var ändå viktigt eftersom Athanasios nämner det i detta sammanhang där han ger konkreta upplysningar om Antonios livsföring. Dessa uppgifter förmedlade han till munkarna för att de skulle ta efter dem, eftersom det var själva syftet med boken (kap.1.4.2).

Athanasios ger heller inga andra explicita detaljer när det gäller vakandet och inte någon teologisk utläggning av vakandets betydelse varken här eller senare, ändå nämner han det. Ovannämnda citat fortsätter med ytterligare detaljer om Antonios askes, hans diet beskrivs, samt vanan att fasta:

Han åt bara en gång om dagen, efter solnedgången, och ibland var det bara varannan dag, ja ofta till och med bara var fjärde som han åt något. Hans föda var bröd och salt, och hans dryck endast vatten. Kött och vin är det onödigt att ens nämna, eftersom något sådant inte heller stod att finna hos de andra läromästarna. (VA 7, 50)

Det Athanasios därmed beskriver är Antonios asketiska, dagliga rutin: äta, fasta, sova, vaka. I denna rutin ingick det att vaka på samma sätt som att fasta. Hellre än att fördjupa sig i vakandets *när* och *hur ofta*, tycks Athanasios välja att utgå ifrån det som en grundbult i det asketiska livet och därför skriver han om kroppen, askesen, inte om vakandet i sig.

Kanske Athanasios vaga beskrivning av Antonios vakande var till och med ett medvetet försök att tona ner något som han själv inte såg som lika viktigt som exempelvis fastan. Det var först i den senare munklitteraturen som vi kan se att detaljerna om hur mycket man kunde vaka och hur litet sömn man kunde leva med, blev viktiga. Det finns flera exempel i såväl Palladios *Ökenfäderna* som i *Ökenfädernas tänkespråk* om hur munkarna i det närmaste tävlade i att hålla sig vakna eller att

14 τοσοῦτον

15 πλειστάκις

reducera sin sömn till ett minimum.¹⁶ (fotnot se nästa sida)

I askesen knöts vakandet ihop med fastan till en träning. Att träna och att tro var att leva rätt liv. Denna träning var också ett vapen mot demonerna. I Antonios tal till munkarna, citerat nedan, finns alla de viktiga aspekterna i munkens liv i ett och samma sammanhang: andlig träning innebär att fasta, vaka och be.

Endast Gud skall vi alltså frukta, demonerna däremot skall vi förakta och inte alls vara rädda för. Men ju mer sådant här de gör, desto mer skall vi stegra vår andliga träning i trots mot dem. Ty ett mäktigt vapen mot dem är ett rätt liv och tron på Gud. De fruktar nämligen asketernas fasta, vaka och böner... (VA 30, 69)

Mycket av vitan handlar om den kamp mot demonerna som är en del av livet, som vi har sett i kap. 2.1.4 och som skymtar även här. Enligt Burton-Christie (1993, 193) är syftet med det asketiska livet att befria munken från de demoner som bodde i honom. Jag tycker att detta är för tillspetsat sagt. Antonios fortsatte med sin askes även efter det att demonerna hade lämnat honom ifred. Mot slutet av sitt liv står det om honom att ” det var för askesens skull han vistades på berget” (VA 84, 108). Den asketiska träningen med målet att förbli i sitt naturliga tillstånd eller att bli ren i hjärtat, måste fortsätta så länge man lever.

På samma sätt ska också vi var dag hålla fast vid vår andliga träning. Vi vet att om vi försummar den en enda dag kommer han [Gud] inte att overse med det. (VA18, 60)

Utan att vaka går det inte att bli framgångsrik i kampen mot demonerna, för det är asketens vaka och därtill hörande bön, som de fruktar. Men det var inte bara mot demonerna som man kämpade, utan också för att behaga Gud.

det är inte för att lära känna framtiden som vi skall öva askes och bemöda oss, utan för att genom en god livsföring behaga Gud. (VA 34, 72)

Athanasios menar att askesen är att bemöda sig, det är kamp och övning. Denna övning handlar om kroppen. Ändå är det inte kroppen som är det viktiga, utan själen:

Han [Antonios] brukade säga att man ska ägna själen all uppmärksamhet, i stället för kroppen. Viss tid måste kroppen få för sina behov, men annars skall man ägna all uppmärksamhet åt själen och söka det som är till nytta för den. Själen skall inte dras ned av kroppens njutningar, snarare skall kroppen bli själens slav. (VA 45, 81)

16 Med tävlandet menar jag inte att det var mot andra, något sådant går inte att läsa i texterna, men att de tycktes tävla mot sig själva genom att hitta sätt att undan för undan reducera sin sömntid. Man kan fråga sig om Antonios också tävlade, mot sig själv och mot sina föregångare, när det gäller det asketiska livet, eftersom han ville uppnå mer än vad andra före honom hade gjort. Athanasios nämner samma sorts tävlan hos munkarna i sitt företal: ”det är en ädel tävlan ni har inlett” (VA 1. 43.)

Munkens uppgift är att genom asketisk träning, dvs. genom fasta och vaka, kunna behärska kroppen så att det blir själen man faktiskt kan ägna sig åt. Det finns en spänning i vitan, i varje fall i denna del av den, mellan att ta hand om sin kropp och att inte ge efter för kroppens naturliga behov. Å ena sidan skriver Athanasios tydligt att kroppen är till för själen och behöver disciplineras genom askes, och å andra sidan förespråkar han askes med måtta: kroppen måste få sitt. I detta synsätt finns en paradox: själen är det viktiga som man måste sköta om, inte kroppen. Men utan att sköta om kroppen kommer man inte åt själen. Att söka det som är till nytta för själen, är att ta makten över sin kropp så att den inte är ett hinder för själen. Kroppen måste bli en lydiga slav till själen, vilket innebär en kontinuerlig träning, askes.

Peter Brown (1988, 235) beskriver denna tids tankesätt om förhållandet mellan kropp och själ på ett förträffligt sätt: "Seldom, in ancient thought, has the body been seen as more deeply implicated in the transformation of the soul; and never was it made to bear so heavy a burden." Kroppen och själen utgör alltså en enhet och är beroende av varandra. Kroppen som själens slav är av stort värde, men den ska inte tillåtas ta kommandot över själen.

Alvyn Pettersen (1990, 112) skriver om Athanasios syn på kropp-själ på följande sätt: "The body is rather than has a material means of expression. It is the vehicle or instrument through which the soul relates to the world and the world to the soul." Askesen är vägen genom det yttre till det inre, genom kroppen till själen. "Själen ska inte dras ner av kroppens njutningar", säger Antonios. Om man alltså sköter om sin kropp för mycket, lider själen, men man skall inte heller vara försumlig mot kroppen. Antonios säger vidare i samma textsammanhang att man bör akta sig för sådant som "gör kroppen slapp" (VA 7, 51). Men det är inte heller rätt att förneka kroppen det som den faktiskt behöver, som Antonios konstaterar ovan: "Viss tid måste kroppen få för sina behov". Askesen får alltså inte drivas *in absurdum*, frågan är var denna prekära gräns går. Att vaka "för det mesta", att äta ibland bara var fjärde dag – är det att ge kroppen för dess behov?

Det finns en episod i vitan som illustrerar denna spänning mellan kroppen, själen och anden. Även om Antonios konstaterade att man måste se till kroppens behov, fanns det ändå en tveksamhet hos honom att visa inför andra sina egna kroppsliga behov:

När han [Antonios] skulle äta, sova eller sörja för andra kroppsliga behov, skämdes han vid tanken på själens andliga del. Ofta när han skulle äta tillsammans med många andra munkar kom han att tänka på den andliga födan, ursäktade sig och gick långt bort från dem, för att inte riskera att rodna om andra såg honom äta. När han var för sig själv åt han ändå, eftersom kroppen krävde det. (VA 45,

80)

Robert H. Van Thaden (2003, 201-202) förklarar denna känsla av skam på följande sätt:

The source of this shame is found in his belief that the time spent attending to the needs of the body would be better used attending to the needs of the soul. Behind this statement lies the ever-present fear of succumbing to bodily pleasure and thus losing one's discipline.

Här verkar det som att Antonios absolut ville betona själens välmående före kroppens. Han skämdes för att ta hand om sin kropp, men var tvungen till det. Hela episoden visar kroppens underdånighet gentemot själen, det visar att det var det andliga som betydde något, allt annat var onödigt ont: "when he [the monk] deprived himself of sleep and any comforts associated with it, he increased his chances of spiritual development." (Metteer 2008, 10).

Antonios hade sin egen metod för att hålla ordning mellan kroppen och själen. Vid ett tillfälle föreslog han att munkarna skulle skriva ner sina tankar och handlingar för att på så vis kunna se sin själs tillstånd, vilket i sin tur skulle leda till att de slutade synda. Detta ingick som ett led i att göra räkenskap för vad man gjorde varje dag, men skulle också hjälpa munken, för "på det sättet kan vi tvinga vår kropp till lydnad" (VA 55, 89). Att Antonios visste vad han talade om, visar Athanasios genom att i samma textsammanhang konstatera om hans askes: "När Antonios på detta sätt hade blivit herre över sig själv..." (VA 8, 51) Orden "på detta sätt" refererar till hans dagliga asketiska liv, som Athanasios först beskriver. Där ingick, som vi har sett, vakandet som en del i processen att bli herre över sin kropp, att tvinga den till lydnad, för att kunna ge hela sin uppmärksamhet åt själen.

Athanasios ger dock inget exempel på hur munken vet att han har nått detta tillstånd, när har han blivit herre över sin kropp? Detta vållade också bekymmer för Antonios efterkommande munkar. Det fanns de som gick betydligt längre och som menade att det fanns en annan logik i askesen – nämligen att försvaga, underkupa och förtrötta sin kropp. En av dessa var munken Evagrius av Pontikos (2006, 75) som levde i slutet av 300-talet. Han skrev att kroppens underkuvande är nödvändigt för den andliga hälsan.

A docile horse, lean in body, never throws its rider, for the horse that is restrained yields to the bit and is compelled by the hand of the one holding the reins; the body is subdued with hunger and vigil and does not jump when a thought mounts upon it, nor does it snort when it is moved by an impassioned impulse.

En uttröttad, uthungrad kropp reagerar inte när frestelsen kommer. Om man kunde kontrollera sin

kroppens behov och inte ge efter för dem, kunde man också kontrollera själens behov. Evagrios Pontikos menar att då kan man inte ägna sig åt fel saker – man orkar inte ägna sig åt något överhuvudtaget och synden får inget grepp om själen. Således är en av askes försvagad kropp en starkare boning åt själen.

Att det förhåller sig så, påpekar Peter Brown när han skriver om sexualiteten. Ämnet har hos många andra forskare fått stort utrymme, men Brown menar (1988, 218) att det i själva verket inte var någon större källa till bekymmer. ”food and the unending battle with the ache of fasting always counted for more than did the sexual drive”. En kropp försvagad genom askes hjälper alltså mot frestelser, precis som Evagrios Pontikos också ansåg. Kanske var detta Antonios metod att hålla sexuella frestelser på avstånd, eftersom dessa inte är något för Athanasios att ta upp i vitan efter några tidiga frestelser, som jag nämnt tidigare (kap. 2.1.3). Det är när Athanasios har beskrivit dessa frestelser som han ger en redogörelse för Antonios allt mer tilltagande askes, hur han ”gick hårdare och hårdare åt sin kropp och tvingade den till lydnad” (VA 7, 50).

Men att stanna där, i det faktum att kroppens lidande, askes, behövs för själens skull, är att inte göra rättvisa för det tänkesätt som låg som en vibrerande bottenton under allting. Vi kan ställa frågan: På vilket sätt begagnar askesen själen, den andliga människan?

Rubenson skriver i inledningen till vitan att askesens mål är bland annat att vinna andlig självbehärskning (VA inledning, s. 20). För att nå dit måste munken inse att den största striden i hans liv var den egna viljan, det egna hjärtats okuvade egoism.

It was to the heart, and to the strange resilience of the private will, that the great tradition of spiritual guidance [...] directed its most searching attention [...] Only when that will lay buried in a heart that had become as dead to self as the sterile sand of the desert would the monk be at peace. (Brown 1988, 225)

Antonios nämnde i sina tal till munkarna flera anledningar till askes, men det viktiga var att bli ren i hjärtat, ett annat sätt att uttrycka detta var att nå dygden, detta som fanns i människan först, men som hade gått förlorat i och med syndafallet. Att utvecklas och växa andligt var alltså det Antonios gärna ville med sina asketiska övningar. Detta växande hade större förutsättningar för en munk som vakade, ansåg munkarna i den klosterrörelse som blomstrade strax efter Antonios (Metteer 2008, 17).

Vi har sett att vaka var en del av den asketiska livsstilen. För att munkarna skulle se att sådan övning var nyttig, beskriver Athanasios några tillfällen då Antonios, efter en period av sträng askes, i stället för att ha blivit försvagad av fasta och vaka, visade sig vara starkare både fysiskt och psykiskt än

innan. Höjdpunkten i beskrivningen kommer när Antonios skall dö; han var vid sin död 105 år gammal.

Tänk på hurdan han var, gudsmannen Antonios, som från ungdomen till så hög ålder bevarade samma iver för den andliga träningen. Han gav inte med åldern som förevändning efter för lusten att äta dyrbar mat, han förändrade inte sin klädedräkt trots kroppens svaghet, han tvättade inte ens fötterna i vatten. Likväl bibehöll han fullständig kroppslig hälsa. Hans ögon var hela och oskadda, och han såg bra. Inte en enda av hans tänder hade fallit ut, de var bara nötta ned till tandköttet genom hans höga ålder. Både hans händer och fötter förblev friska. Överhuvudtaget såg han mer strålande ut och var starkare och mer aktiv än alla de som äter varierad kost, badar och byter kläder. (VA 93, 115)

Hans kropp hade alltså bara dragit nytta av den asketiska livsstilen. Han var själv det bästa beviset på att den träning han ägnade sig åt bar frukt även i kroppen. Att hans själ mådde bra av askesen säger sig självt - det var ju meningen med den - men Athanasios ger ett bevis på detta när Antonios efter 20 år i den befästa brunnen kom ut. Vännerna förundrade sig när de såg

att hans kropp inte hade förändrat utseende. Han hade varken blivit fetare av bristen på motion eller magrare av fastan och kampen med demonerna. Han var sådan som de känt honom innan han drog sig undan. Också hans sinne var rent, varken förvridet av plågor eller förslappat av njutningar, inte präglad av vare sig skratt eller sorg. Han kände ingen oro när han fick se folkhoppen, men heller ingen glädje över att så många ville hylla honom. Han var i fullständig jämvikt, styrd av förnuftet och orubblig i sitt naturliga tillstånd. (VA 14, 57)

Här är en man, fulländad till både kropp och själ. Askesen har fört honom tillbaka till det tillstånd som människan i skapelsen var ämnad att leva i.

Athanasios är så mån om att lyfta fram Antonios exempel att han glorifierar det sätt på vilket Antonios dog – när han visste att slutet närmade sig, gav han instruktioner om hur hans få ägodelar skulle delas upp och hur han ville bli begravnen, lade sig sedan och ”låg där med glädjestrålande ansikte [...]. Så rycktes han bort och 'förenades med sina fäder' ¹⁷(Apg. 13:36)” (VA 92, 114). Ingen ålderssvaghet eller sjukdom får plats i vitan, Antonios var till synes fullt frisk. Men ingen dör, som bekant, utan orsak.

2.2.3 Vaksamhet: en själens övning

Vaka var en övning och ett tillstånd för kroppen, som vi sett ovan, och vaksamhet var en övning och det tillstånd som själen skulle vara i, ständigt, oavsett om man sov eller var vaken. Med ett vaket hjärta och själ kunde man öka sin känslighet för gudsnärvaron och skydda sig mot demonernas attacker

¹⁷ Intressant nog, använder Athanasios samma uttryck som GT använder om patriarkerna, vilket ger skärpa åt den bild han skapar av Antonios.

(Burton-Christie 1993, 204). Vaksamhet och det ständiga bedjandet är två sidor av samma sak. I vitan framgår det inte klart om Athanasios med vaksamhet menar att Antonios i kroppen var vaken eller sov, orden tycks inte alltid användas för motsvarande fenomen. Athanasios tycks lägga större vikt vid det inre livet än det yttre; det som händer i själen är viktigare och mer anmärkningsvärt än det som händer i och med kroppen. Hans syn på sömnen (kapitel 2.4) spelar in: sömnen behövdes för det mänskliga välbefinnandets skull. Till det yttre kunde munken sova, bara han ägde vaksamheten i sitt inre. Antonios hade ett vaksamt hjärta, en konstant kontakt med Gud, och tack vare detta fick han uppleva ovanliga saker, såsom syner:

Men det beundransvärda med Antonios var att han, där han satt på berget, hade ett vaket hjärta¹⁸, och att Herren visade honom vad som skedde långt borta. (VA 59, 91)

Ändå är det inte denna gåva som är det speciella med Antonios, utan det faktum att han är vaken i sin själ. William Harmless (2004, 61) ser dessa två, vaksamhet och vakenhet, som två olika men relaterade tillstånd : ”he practiced 'watchfulness,' spending whole nights without sleeping, in vigilant prayer.” Vaksamheten skulle riktas inåt, mot de egna tankarna, mot hjärtat. Antonios uppmanade munkarna att vaka över sina tankar och göra räkenskap för dem.

Låt oss vara nyktra och säkra i vår livsföring och, som det står skrivet, bevara vårt hjärta med all vaksamhet (Ords. 4:23). (VA 21, 62)

Sin egen vaksamhet behöll Antonios i olika omständigheter. När Athanasios beskriver den första kroppsliga konflikten med demonerna, kontrasterar han hans inre och yttre värld, kroppen och själen. Antonios blev illa sargad av demonerna, kände smärtan, ”ändå låg han där utan att darra, alltmer vaksam i själen. Han stönade över smärtan i kroppen, men hans tanke var nykter” (VA 9, 53). Till det yttre var hans omständigheter miserabla, men mitt i smärtan växte hans inre vaksamhet, han blev alltmer medveten om demonernas maktlöshet och Guds hjälp. Tack vare hans själs vaksamhet, kunde han förbli lugn mitt i bedrövelsen.

Den inre vaksamheten och den ständiga bönen kan ha inneburit att munkarna ansåg att vakandet var bättre än sömnen. Den nattliga vakan blev nämligen senare en viktig del av komunitetslivet bland dem, de sjöng och reciterade skriften (Metteer 2008, 37). Med tanke på att Antonios kunde stora delar av Bibeln utantill (VA 3, 46) och uppmanade munkarna att sjunga psalmer före och efter sovandet, var detta säkerligen det konkreta innehållet i hans vaka också.

18 Καρδίαν νήφουσιν, vilket betyder både nykter, vaksam, självbehärskad. (TLG grekiska lexikon online, se detaljerad hänv. i litteraturlistan)

2.2.4 Askens och det paradisiska tillståndet

Som vi redan har sett, strävade asketerna efter ”det naturliga tillståndet” (kap.2.1.1). Med detta menades det tillstånd som rådde för människan innan Adams syndafall. Om detta finns det ingen enkel utläggning i vitan; Antonios tar upp ämnet i olika ordalag i sitt tal om ”askesen och dess lön” (VA 16, 58 ff.). Han talar omväxlande om själen och dygden och uppmanar munkarna att kultivera det andliga som av naturen finns i människan; ”om vi bara förblir sådana som vi kom till, är vi i dygden...” (VA 20, 61).

Det finns antydningar och bilder i vitan som pekar mot det paradisiska. Förutom kroppens återgång till ”det naturliga tillståndet”, det paradisiska, målar Athanasios en bild av omgivningen som ett paradiset.¹⁹ Det asketiska livet, speciellt där det levdes i gemenskap med andra, kunde liknas vid ett liv i lustgården. Detta ökensamhälle beskrivs som ”ett fromhetens och rättfärdighetens land. Där fanns ingen som gjorde orätt eller led orätt, och ingen skatteindrivare kom med sina krav” (VA 44, 80). För att ytterligare beskriva hur paradisisk tillvaron var i öknen, citerar han vidare ett stycke ur fjärde Moseboken med bland annat följande ordalydelse: ”De [Israels boningar] är som en lustgård invid en ström” (ibid.). Detta var det asketiska paradiset.

Under denna period i kyrkan tolkades syndafallet i allmänhet så att det skedde på grund av Adam och Evas girighet; de ville fylla sina bukar (Brown 1988, 220 f.). Öknens munkar ville i analogi med detta, genom att inte äta, återupprätta det paradisiska som hade gått förlorat. De menade också att det var genom sin egensinnighet och kärlek till den egna viljan som Adam föll, och det enda som kan ta död på den egna viljan, är den hårda asketiska träningen. Askesen gjorde det möjligt att litet i taget omforma sin kropp tills den skulle återgå i det ursprungliga tillståndet. Och genom kroppens omdanande kunde man nå själen, det som man verkligen ville komma åt. I det paradisiska tillståndet förenas det yttre med det inre.

Enligt Teresa M. Shaw (1998, 163) är det inte endast bakåt, tillbaka till paradiset, som munken riktar sin längtande blick. I asketismen finns det även ett starkt inslag av eskatologi. Tanken om det paradisiska var kopplad till tanken om att efterlikna änglarna. Detta sker till exempel genom att inte äta, änglarna äter inte heller. Och genom att vaka, änglarna sover inte.

Askesen leder visserligen till härlighet, men det finns en aspekt av lidande i den, säger Antonios i sitt tal till munkarna, när han beskriver askesens lön:

¹⁹ Annars finns det knappast några beskrivningar av den yttre miljön i boken.

Låt oss därför inte tappa modet, mina barn, eller tycka att vi har hållit på länge, eller att vi utträttar något märkvärdigt, ty 'våra lidanden i denna tid betyder ingenting mot den härlighet som skall uppenbaras och bli vår' (Rom. 8:18). När vi ser på världen skall vi inte tro att det är något stort vi har avstått ifrån. (VA 17, 59)

Här ställer Antonios avhållsamheten i fråga om egendom mot den tillkommande härligheten. Avhållsamhet, det vill säga asketism, är ett slags lidande, valet av bibelord tyder på detta. Men lidandet nu blir härlighet sedan, att avstå ger lön. Asketerna tog villigt på sig ett lidande i detta liv för att i uppståndelsen återfå den härlighetskropp som Eva och Adam hade i paradiset (Brown 1988, 222).

Antonios egen härlighetskropp blev synlig redan under hans livstid eftersom han utsatte sig för det lidande som demonerna förorsakade honom. Mot slutet av vitan kommer en beskrivning av Antonios som ger läsaren en bild av en människa så perfekt man kan tänka sig – rent paradisisk. Athanasios påpekar att dessa egenskaper var en gåva han fått ”från Frälsaren” (VA 67, 97), något han betonar i flera avsnitt. Även om Antonios underkastade sig hård träning, var hans framgång ändå en gåva från Gud.

Han hade en stark och märklig utstrålning [...] Det var inte till längden eller genom en kraftig kroppsbyggnad han skilde sig från de andra, utan genom karaktärens fasthet och själens renhet. Eftersom själen var fri från oro gav han också utifrån ett intryck av fullständigt lugn. Själens glädje avspeglade sig i hans ansiktsuttryck, och även av kroppens rörelser kunde man märka och förstå hans själsliga tillstånd (VA67, 97)

Som jag refererat till ovan (kap. 2.2.2) var Antonios fullständigt obemärkt av någon askes när han kom ut ur den befästa brunnen, tvärtom – han strålade av hälsa och själslig jämvikt, han var som en ”ny Adam”, långsamt hade hans själ och genom själen också hans kropp, förvandlats till det idealiska (Brown 1988, s. 220-224).

Thus in Athanasius's understanding, far from abusing the body, the ascetic actually returned the body to its original state, as evidenced by Antony's physical condition. (Van Thaden 2003, 203)

Trots att askesen är svår och innebär ett självalt lidande, vilket Antonios påpekar i flera av sina tal, har den också en ådra av paradiset i sig. Den både leder till och samtidigt är det tillstånd som en gång var skapat för människan. Denna aspekt av askesen var en viktig ingrediens i det teologiska tänkandet under den tidiga monastiska rörelsens tid.

Ascetic writers in the late fourth century return again and again to the Genesis story in order to argue for the fruitfulness of the ascetic project. In short, the ascetic life becomes a method and means by which one participates in the reversal of the sin of Adam and Eve. (Shaw 1998, 174)

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vakandet var en viktig del av Antonios asketiska livsstil, även

om det inte utgjorde någon teologisk poäng i sig. Det primära syftet med att vaka, som med all askes, var att träna kroppen, att behärska den så att den inte kom i vägen för själen. Samtidigt måste det råda balans, kroppens behov får inte helt förbises. Askesen ger lön för mödan, Antonios var ett bevis på detta själv, hans kropp hade bara dragit nytta av askesen. Vaka som kroppens asketiska träning motsvaras av vaksamhet i själen. Detta är ett begrepp som kan och ofta gjorde det, innebära att man rent fysiskt vakar, men inte nödvändigtvis. Själens vaksamhet riktar sig mot det inre, hjärtat, och mot Gud, medan den asketiska vakan var en övning riktad just mot kroppen.

Det asketiska livet uppfattades också som människas ursprungliga tillstånd, det som syndafallet rövade från henne. Ett viktigt led i tänkandet var att återerövra det som Adam förlorade. Det kan bara ske genom att man övar sig, i askes.

2.3 Sömn

Även om Athanasios anger detaljer om Antonios vardagsrutiner, får inte sömnen någon särskild plats i vitan. En förklaring till detta kan vara att författare inte var intresserade av att skriva om vardagliga aktiviteter, därför får vi veta om dessa endast i samband med andra frågor såsom bön, askes och vigilier (Metteer 2008, 9). Att det står så lite om sömn och vaka gör att det är svårt att se en klar linje i Athanasios tänkande. I stället skönjer jag två spår, dels att sömnen är en naturlig del av livet, dels att det är bättre för det andliga livet att vaka än att sova.

Det som vi får veta och som jag redan behandlat, är att en del av Antonios asketiska livsstil var att inte sova, han sägs ha vakat ”för det mesta”. Ändå finns det några direkta referenser till att han sov. I början av hans askes hände det att de gånger han sov, gjorde han det obekvämt för sig och låg på bara marken (VA 7, 50). Kanske var detta då ett slags straff för att han gav efter för sömnen?

Vitan betonar vakandets plats i askesen, men mestadels i början. Det var i början av sin askes som Antonios uttryckligen vakade på sömnens bekostnad. Senare i vitan, speciellt i Antonios tal, finns en mer förstående uppfattning om sömnen som något naturligt. Även om sömnen inte är något som diskuteras i sig, finns det inte heller något som talar för att Athanasios skulle se på sömnen som något negativt eller ge sken av att han skulle uppmana sina läsare, munkarna, till att regelbundet avstå från att sova. I sina andra skrifter fördjupar han sin syn på sömnen och tar där sin utgångspunkt i vad askesen egentligen handlar om, nämligen att själen helt skall kunna fokusera på Gud. Detta är inte möjligt om man inte tillåter sig vila, menar Athanasios.

Bodily ascetic practises, Athanasius believes, should exercise or train the soul and so focus its attention on God. Sleep deprivation, however, did not contribute to this goal; rather, it made people 'totally asleep in their thinking [...]' and led them so fall away from the watchfulness of the soul'. (Brakke 1995, 90)

I Antonios tal till munkarna kan vi se hur han balanserar sömnen mot vakandet på samma sätt som i citatet ovan av Athanasios:

När vi sover väcker de [demonerna] oss till bön, och håller på med det i ett kör, så att de nästan inte tillåter oss att sova. (VA 25, 65)

Det är snodd på förargelse man kan notera i det som Antonios sade, dels för att demonerna tröttade ut den stackars munken med sitt idoga tjat, men också för att de störde hans sömn. Antonios gav inget intryck av att mena att sömnen var något man råkat falla i när man borde ha varit vaken, tvärtom, munken fick kämpa emot demonerna för att kunna sova.

Demonerna väckte alltså till bön, och ändå var det fel. Deras uppgift var ju annars att leda munken vilse, bort från Gud, bort från hjärtats renhet och hans livsuppdrag. Hur kommer det sig då att de ville att munken skulle utföra det som var hans livsverk, den ständiga bönen? Och hur kom det sig att munken ville sova och inte be? Med tanke på Athanasios syn på vad sömnbristen kan leda till, kan man tänka sig att Antonios refererade till just detta. Om man inte sover tillräckligt - anledningen må vara så god som för att be – avtar krafterna och det asketiska livet blir för tungt. Faran är då överhängande att munken inte orkar härda ut utan överger sin livsväg. Det är just detta som demonerna ville, att öknen åter skulle bli tom på munkar.

Men vi skall inte lyssna till dem, även om de väcker oss till bön [...] De vill få människor att känna avsmak för eremitlivet som något besvärligt och alltför tungt, och lägga hinder i vägen för dem som i trots mot demonerna praktiserar ett sådant liv. (VA 25, 65-66)

Följande är ytterligare en förmaning där vi kan se den positiva synen på sömnen som Antonios förmedlar:

Han manade dem att undfly fåfänga och ständigt be, att sjunga psalmer innan de somnade och efter att de vaknat (VA 55, 88)

Antonios uppmanar munkarna till det ständiga bedjandet, men samtidigt talar han om att de kan sova också, att be ständigt betyder inte nödvändigtvis att de inte får sova, det finns inget antingen - eller här. Hjärtats vaksamhet kan uppehållas även när kroppen är i sömnens värld (kap. 2.2.3). Sömnen har sin tid och plats i munkens liv, alldeles som vi har sett att vakandet har. Antonios tanke om att ta hand om sin kropp och samtidigt att tvinga den till lydnad är en balansgång mellan att sova tillräckligt och att

vaka tillräckligt. Den så viktiga kampen mot demonerna sker oundvikligen nattetid, men för att orka vaka och kämpa måste munken ta hänsyn till kroppens behov av sömn.

Sömnen är ett tillstånd där man inte kan behärska sin kropp och själ. Ingen kan bestämma över det som dyker upp till ytan från det omedvetna, för till sömnen hör ofrånkomligen drömmarna. Med tanke på hur viktiga de var i den kultur som omgav Antonios, (Metteer 2008, 9) är det anmärkningsvärt att dessa helt saknas i vitan. Drömmar var viktiga när man skulle fatta beslut eller få ny inriktning i livet. Men detta gällde inte för Antonios; de beslut han fattade och de nya vägar han valde, tycks ha varit helt naturligt dikterade av både omgivningen och situationen.

Anmärkningsvärt är det också med tanke på att Athanasios nämner flera gammaltestamentliga personer i vitan. Utmärkande för dessa (t ex Abraham, Jakob, Daniel) var att Gud talade till dem och gav dem vägledning i drömmar om natten. Men för Antonios var drömmen inte porten mot det gudomliga; det var i stället när han vakade som han gjorde sina andliga upplevelser.

Athanasios ansåg i sina andra skrifter att sömnen, genom drömmarna, kunde innebära en positiv utveckling för själen.

For the sleep of the saints possesses contemplation of better things, and while their body is lying still on earth, the mind travels through outer places and flies up from earth to heavens. (Brakke 1995, 312)

I sömnen kan man alltså få göra säregna upplevelser av andlig art, själen kan resa till himlen. Här skriver han inte specifikt om drömmen, bara om det sovande tillståndet. Men det är svårt att förstå detta i en annan kontext än att han refererar till drömmar. Denna hans i grunden positiva inställning till sömnen kan förklara varför han inte tar upp ämnet som något problematiskt eller icke-önskvärt och varför han passerar den med relativ tystnad till skillnad från många andra i den något senare munklitteraturen. Men trots denna positiva inställning till drömmen är det svårt att förstå varför Antonios inte har några drömmar.

Om det är så att drömmarna kan ta helgonet till himlen, så kan de också dra honom neråt. Benedicta Ward skriver (2009, 41) att även om drömmarna hade en stor plats i den tidens tänkande, fanns det hos munkarna i allmänhet en stor försiktighet inför dem. De menade att det var mer troligt att drömmarna kom från djävulen än från Gud. Detta var förstaeligt med tanke på att drömmarnas innehåll kan vara av förbjuden sexuell natur.

Som vi redan har sett (kapitel 2.1.3) hade Antonios i sin ungdom perioder av nattliga, sexuella

frestelser. Dessa tillhör, som bekant, en ung mans kroppsliga och psykiska utveckling. I vitan beskrivs de som obehagliga frestelser som skulle bekämpas. När Antonios blev äldre hade han antagligen inga problem med blöta drömmar; det finns inga referenser i vitan till detta efter den första periodens händelser.

Sexuella fantasier var inte bara drömmar och frestelser, de var en del av något mycket större och viktigare, för det handlade om själens frihet från att domineras av den egna viljan, men också om hjärtats renhet. De fungerade som en slags spegel över själens verkliga tillstånd (Sinkewicz 2006, xxxii). På dagen, menar Athanasios, är munken distraherad av olika aktiviteter, men på natten avslöjas det som ligger dolt i det innersta av hjärtat. Nattens sömn är ett test som visar sanningen om hjärtats tillstånd (Brakke 1995, 94).

Med tanke på detta var det kanske bättre att undkomma att se sin själs spegelbild genom att vara vaken - sömnen innebar att man utsatte sig för frestelser, men framför allt kunde munken få skåda rakt in i sina egna brister. Det är inte en lätt sak att ens se sina egna tillkortakommanden, men till råga på detta måste munken göra räkenskap för vad som pågår i drömmen: ”Månen får inte döma oss för nattens synd, eller ens tanke [...] Varje dag bör var och en inför sig själv avlägga räkenskap för dagens och nattens gärningar.” (VA 55, 88).

I andra texter från den tidiga monastiska rörelsens tid, till exempel Palladios *Ökenfäderna*, behandlas munkarnas förhållande till sömnen mer utförligt. Det framgår att det då – flera decennier efter Antonios liv – fanns flera munkar som till varje pris försökte undvika sömnen och hittade på olika knep för att kunna hålla sig vakna (Metteer 2008, 22). Deras asketiska övningar hade i flera fall gått betydligt längre från det mer moderata som Athanasios förespråkade.

3. Avslutning

Vita Antonii har två syften, att visa en idealbild för munkarna i deras andliga träning, och att bevisa den kristna trons överlägsenhet gentemot den grekiska filosofin. Handlingen i vitan kretsar kring Antonios nattliga kamp mot demonerna tills han får en slutlig seger över dem och börjar fungera som en rådgivare och undergörare.

Den första hypotesen jag presenterade i min frågeställning var att Antonios kamp mot demonerna handlade om att bevisa den kristna trons överlägsenhet gentemot den pagana religionen och den

grekiska filosofin. Detta gjorde Athanasios genom att beskriva hur demonernas spatiala och temporala territorium besegrades av de kristna munkarna med Antonios i spetsen. De bosatte sig i öknen, som står för demonernas boplats, dödens plats. Att denna bosättning var en kamp och seger mot demonerna, kan man se eftersom det vid varje nytt steg längre ut i öknen, genast kom en attack från demonerna. Till slut fick demonerna konstatera att munkarna hade förstört deras boplats genom sitt intrång i öknen och de flydde. Deras spatiala territorium var besegrat. De kristna hade bevisat att demonerna inte var gudar och inte hade makt över den kristna tron, vilket var Athanasios mål med berättelsen.

Demonernas temporala territorium, natten, besegrades också av Antonios. Natten, öknen och demonerna hör intimt samman i vitan. Kampen mot dem kunde bara ske nattetid, som var demonernas tid. De flydde nämligen dagen, Guds tid. Den vakande munken bekämpade demonernas makt och genom att vara vaken och konfrontera dem, demonstrerade sin seger och överlägsenhet över dem. Det var också viktigt för Athanasios att visa att den seger som Antonios fick genom sin kamp, var en Kristi seger. På natten är människan som svagast och om man dessutom vakar och fastar, har man kanske inte mycket av styrka kvar. Jag anser att natten var viktig även av denna anledning. I sådana omständigheter måste segern över demonerna ses som Kristi seger i en försvagad man. Antonios seger hade varit en personlig seger, men Kristi seger är universell. Även natten var besegrad. Demonernas makt var bruten och berättelsen fokuserar inte mer på natten.

Min andra hypotes var att vakandet var viktigt för att Antonios skulle kunna fungera som ett exempel för andra. Som jag konstaterade ovan, hör natten och demonerna samman och dit hör även vakandet. Utan att vaka skulle det inte kunna bli någon kamp mot demonerna. Men vakandet var också viktigt för det asketiska livet. Genom att vaka blir munken herre över sig själv, hans kropp blir underdånig hans själ. Detta tillstånd förlorade Adam i syndafallet, men det skulle Antonios återta genom den asketiska träningen. Demonerna ville störa Antonios till det yttre, få honom ur fattningen, men de kunde inte rubba hans själ. I det yttre kämpade han mot demonerna, i det inre vakade han. Han gjorde detta för att öva sin själ i att förbli i sitt naturliga tillstånd, det som Adam föll ifrån. På så sätt blev han en man vars själ var i fullständig balans och han kunde bli den förebild som Athanasios ville få honom till.

Den stora skillnaden mellan Metteers undersökningsresultat och mina är att Athanasios inte fördömer sömnen, utan ser den som något naturligt som människan behöver för att orka sträva efter hjärtats renhet och komma närmare Gud. Metteer betonar att munkarna nedvärderar sömnen, samtidigt

som han poängterar att drömmar ansågs vara ett viktigt sätt för Gud att tala till människan och ge henne vägledning. Det är uppenbart att dessa två synsätt inte går ihop, om de å ena sidan inte vill sova för att det bland annat bryter den konstanta kontakten med Gud, kan de inte heller förvänta sig att få kontakt med Gud genom drömmen. För dem var natten också Guds tid, till skillnad från Antonios.

Den nattliga kampen, vakandet, bönen och fastan, förvandlade en energisk och beslutsam ung man till en idealbild för många generationer av munkar, nunnor och andra läsare. I slutet av sitt liv kunde han av Athanasios beskrivas just som sådan; en man i sitt naturliga tillstånd, inte märkt av sin kamp och askes eller det karga livets yttre svårigheter, men en genomskinlig man, vars rena själ lyste igenom kroppen.

4. Litteratur

4.1 Primära källor

- Athanasios. *Antonios liv*. Översättning, inledning och kommentar av Tomas Hägg och Samuel Rubenson. Andra upplagan. Malmö: Artos, 2003.
- *Vita Antonii*. G.J.M. Bartelink, *Athanase d'Alexandrie, Vie d'Antoine*. Paris: Cerf, 2004. Textkritiska utgåvan. Finns på nätet. Thesaurus Linguae Graecae. University of California Irvine. <http://www.tlg.uci.edu.ludwig.lub.lu.se/>
- Evagrius Ponticus. *Evagrius of Pontus: the Greek Ascetic Corpus*. Translated by Robert Sinkewicz. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- The lives of the desert fathers: The Historia Monachorum in Aegypto*. Ward, Benedicta (red.) London: Mowbray, 1981.
- Palladios. *Ökenfäderna*. Översättning Sture Linnér. Skellefteå: Artos, 1998.
- Ökenfädernas tänkespråk: Apophtegmata patrum : den alfabetiska samlingen i urval*. Översättning Per Beskow i samarbete med Birgit Lindkvist-Markström. Tredje upplagan. Skellefteå: Artos, 1993.

4.2 Sekundära källor

- Binns, John. *Ascetics and Ambassadors of Christ: Monasteries of Palestine*. Oxford: Clarendon Press, 1994.
- Brakke, David. *Athanasius and the Politics of Asceticism*. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- . *Demons and the Making of the Monk : Spiritual Combat in Early Christianity*. Cambridge, MA, USA: Harvard University Press, 2006 E-bok.
- . "Athanasios", ingår i *The Early Christian World*, edited by Philip F. Esler. 1102-1127. London: Routledge, 2000. E-bok.
- Brown, Peter. *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation*. New York: Columbia University Press, 1988.
- Burton-Christie, Douglas. *The Word in the Desert: Scripture and the Quest for Holiness in Early Christian Monasticism*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Chitty, Derwash J. *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian*

- Monasticism under the Christian Empire*. Oxford: Blackwell 1966.
- Clark, Elizabeth A. *Reading Renunciation : Asceticism and Scripture in Early Christianity*. Princeton, NJ, USA: Princeton University Press, 1999.
- Goehring, James E. *Ascetics, Society, and the Desert: Studies in Early Egyptian Monasticism*. Harrisburg, PA: Trinity Press International, 1999.
- Harmless, William. *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Kelsey, Neal. "The Body as Desert in the Life of St. Anthony." *Semeia* 57 1992:131-151.
- Krawiec, Rebecca. "Asceticism" ingår i *The Oxford Handbook of Early Christian Studies*, edited by Susanne Ashbrook Harvey and David. G. Hunter. 764-785. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Metteer, Charles J. "Distraction or Spiritual Discipline: The Role of Sleep in Early Egyptian Monasticism." *St. Vladimir's Theological Quarterly* 52 (1) 2008: 5-43.
- Pettersen, Alvyn. *Athanasius and the Human Body*. Chippenham: The Bristol Press, 1990.
- Rubenson, Samuel. *The Letters of St. Antony: Origenist Theology, Monastic Tradition and the Making of a Saint*. Diss. Lunds universitet: 1990.
- . "'As Already Translated to the Kingdom While Still in the body' The transformation of the Ascetic in Early Egyptian Monasticism" ingår i *Metamorphoses: Resurrection, Body and Transformative Practices in Early Christianity*. Edited by Seim Turid Karlsen and Økland, Jorunn. 271-290. Berlin: Walter de Gruyter, 2009. E-bok.
- Shaw, Teresa M. *The Burden of the Flesh: Fasting and Sexuality in Early Christianity*. Minneapolis: Fortress Press, 1998.
- Sinkewicz, Robert. "Introduction" ingår i *Evagrius of Pontus: the Greek Ascetic Corpus*. Translated by Robert Sinkewicz. xvii-xl. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Tergel, Alf. *Från Jesus till Moder Teresa: kristenhetens historia*, 7. utg., Stockholm: Verbum, 1994.
- van Thaden, Robert H. "Glorify God in Your Body: the Redemptive Role of the Body in Early Christian Ascetic Literature." *Cistercian Studies Quarterly* 38(2) 2003: 192-209.
- Wimbush, Vincent L., Valantasis, Richard. *Asceticism*. Cary, NC, USA: Oxford University Press, 2002.

